

Miksi Osmo Tiililä erosi kirkosta?

Luento Suomen teologisessa instituutissa 15.9.2004

Timo Junkkaala

Tiililän kirkosta ero on lähikirkkohistorian dramaattisimpia tapahtumia. Kirkon uskon ykköstuntija ja -puolustaja erosi kirkosta marraskuussa 1962. Teko hämmensi mieliä ja oli median etusivun aiheita.

Olen käsitellyt tätä aihetta viime keväänä Tiililän 100-vuotissymposiumissa ja tuo esitys on julkaistu STI:n Iustitia-aikakauskirjassa (18) *Osmo Tiililä ja uskon teologia*. Olen myös kirjoittanut aiheesta varsin laajasti elämäkerrassa *Osmo Tiililä protestantti* (2004). En toista nyt kaikkea sitä, mitä aiemmin olen sanonut.

Vastauksia voi hakea monesta suunnasta. Tiililän persoonasta ja luonteesta, hänen taustastaan ja saamistaan vaikutteista, hänen kirkkokäsityksestään ja muusta teologiastaan, ajan kirkollisesta ja yhteiskunnallisesta tilanteesta jne. Epäilemättä asiaan vaikuttivat monet seikat. Jotkut ovat olleet valmiit sanomaan, että Tiililä erosi kirkosta, koska häntä ei valittu piispaksi. Toiset sanoivat, että hän oli sairas. Olen käsitellyt näitä kaikkia näkökohtia ainakin jonkin verran mainituissa kirjoituksissani, joten jätän niistä useimmat nyt syrjään.

Keskityn nyt kahteen kysymykseen. Ensinnäkin siihen, oliko Tiililän ankara analyysi kirkon tilasta oikea eli oliko kirkko sellaisessa kuoleman vaarassa kuin Tiililä antoi ymmärtää. Oliko sodan jälkeen todella tapahtunut niin merkittävä ja kirkon kannalta tuhoisa käänne kuin Tiililä sanoi? Toiseksi sanon jotakin kysymyksestä, mikä olisi voinut saada Tiililän peruuttamaan eronsa. Mitä olisi pitänyt tapahtua, jotta Tiililä ei olisi eronnut tai että hän olisi palannut takaisin?

Kysymykseen miksi on kahdenlaisia vastauksia. Voidaan etsiä syytä ja tarkoitusta. Jotkut seikat vaikuttivat siihen, että Tiililä erosi kirkosta ja toisaalta, hän halusi erollaansa sanoa jotakin ja saada jotakin aikaan.

Tiililä itse vastasi näihin molempiin kysymyksiin samalla tavalla. Kehitys kirkossa oli niin huolestuttava, että oli pakko esittää sanoja kovempi protesti. Kirkko oli Tiililän mukaan jo kymmenen vuotta aiemmin, 1952 valinnut suunnan, joka vei tuhoon. Teollaan Tiililä halusi havahduttaa näkemään ongelmat. Viesti oli suunnattu ennen muuta kirkon johdolle.

Mitä kirkossa siis oli tapahtunut sodan jälkeen? Tiililä ihmetteli kirjeessään Mikko Juvalle keväällä 1958, ”mikä ... voima onkaan sotien jälkeen pirstonut entisen yhteisen rintaman”.

Rintama hajosi asevelipappien uskansasankirkolliseen ohjelmaan ja samaan aikaan löytyneeseen ns. lundilaiseen teologiaan. Sodassa haavoittuneita teologeja oli sodan aikana opiskellut Lundissa opiskeli siellä, Lauri Haikola, Olavi Castrén ja Aarne Siirala.

Erkki Niinivaara osti Wingrenin väitöskirjan parilla tupakka-askilla. Mistä lundilaisuudessa oli kysymys? Tiililän mukaan lundilaisuuden takana oli ritschliläisyys ja sen takana Immanuel Kantin filosofia. Lundin kannattajat itse sanoivat, että kyse oli Lutherista ja hänen kutsumusajattelustaan. Tämän asian selvittäminen on isomman ja paremman tutkijan asia.

Lainaa Tiililän kirjoja Syst. teol 1 ja Kirkon kriisi

Pidän todennäköisenä, että Tiililä haistoi oikein. Se etikkaan ja tähän maailmaan suuntautunut ohjelma, joka leimasi uskansasankirkollista uudistusta, viittaa vahvasti Ritschlin perintöön, jossa uskonnosta tuli etiikkaa, metafysiikka suljettiin ulos, uskonnosta tuli etiikkaa ja erityinen ilmoitus katosi. Lundilaiset erottivat tieteen tekemisen ja kirkon uskon, mutta näyttää siltä, että puhtaaksi viljelty tämänpuoleinen teologia teki selvää jälkeä myös uskon alueella.

Tästä johtui, että Tiililä käytti niin kovaa kieltä. Hän ei pystynyt saamaan ihmisiä ymmärtämään näitä perusteita, ja siksi häntä pidettiin inttäjänä. Monet sanoivat, että kyllähän Niinivaralla on

yksipuolisuutensa, mutta on siinä paljon hyvääkin. Nytkin kun Maallista ja hengellistä lukee, tulee sama olo. Siinä on paljon luterilaista kutsumusajattelua, mutta sen pohja huojuu. Hengellinen regimentti katoaa, vaikka regimenttiopista puhutaan. Uskon maailmalla ei ole tilaa. Kannattaa lukea myös Niinivaaran kirja Uskovatko uskovaiset.

Voidaan kysyä, missä määrin sodan jälkeinen lundilaisen teologian linjaus on minkäkin nyt esille pulpahtavan asian takana. Tiililän mukaan lundilaisuus aiheutti sellaisen murtuman, joka oli kohtalokas. Jos se todella merkitsi Jumalan sanan ja tuonpuoleisuuden syrjäytymistä ja etiikan tuleamista uskon paikalle, se oli radikaali käänne, jonka hedelmiä nautitaan yhä.

Toinen välähdys aivan eri suunnasta. Kun mietitään, miksi Tiililä erosi kirkosta, hänen omasta mielestään keskeinen syy oli siinä, miten kirkon johto suhtautui asioihin. Tiililän kokemus oli, että kun hän varoitti vaarasta, kiinnittivät piispat huomion palosireenin ääneen eikä vaaraan. Tulipalo jäi sammuttamatta, kun hälytyssireenin ääni oli epämiellyttävä.

Mitä olisi pitänyt tapahtua, jotta Tiililä ei olisi eronnut – tai että hän olisi peruuttanut eronsa. Tiililä ilmaisi sen eräässä paperissa, joka on hänen arkistossaan.

Kymmenen päivää ennen määräajan umpeutumista Tiililä kirjoitti jälleen sekä Salomiehelle että Simojoelle kirjeet, jotka olivat kuin viimeinen epätoivoinen vetoamus. Tiililän kirjeen tärkein viesti näyttää olevan lauseessa: "Nyt tänään loppuun kuluvana kolmen viikon aikana en ole saanut todeta piispojen yhtään liikahtaneen." Hän odotti piispoilta selkeää mielenilmausta hänen protestinsa puolesta ja kirkon uudistamiseksi siihen suuntaan, mitä hän oli esittänyt. Kun tällaista ei ollut Tiililän mukaan tapahtunut, hän jatkoi: "Ehkä minun on todella otettava vielä seuraava askel, johon nyt jo on kuulunut viittaus. En uhkaa, mikä minä olen sellaiseen, tehtäväni on vain varoittaa vielä viimeisen kerran, ja puhun hyvin vakavana. Jos tulevaisuudessa tullaan toteamaan kirkon repeytyneen vuonna 1963, se voidaan muodollisesti panna OT:n syyksi, mutta OT ei Jumalan edessä voi yksin ottaa siitä syytä."¹ Viittauksen kirkon mahdolliseen repeytymiseen saattoi tulkita niin, että Tiililä pyrki vetämään kannattajiaan eroon kirkosta. Tätäkin vaihtoehtoa, jonka hän julkisuudessa kielsi, hän siis ilmeisesti piti mahdollisena.

Tiililän kirjeistä Salomiehelle ja Simojoelle ennen harkinta-ajan umpeutumista tulee vaikutelma, että Tiililä olisi peruuttanut eronsa, jos piispat olisivat tulleet häntä vastaan ja julkisesti myöntäneet Tiililän huolen ja kritiikin aiheelliseksi. On mahdollista, että Tiililä olikin ajatellut eronsa sellaiseksi herätteeksi, jonka ei olisi ollut tarkoitus johtaa lopulliseen eroon. Salomies ja Simojoki käyttäytyivät ystävällisesti, mutta eivät julkisuudessa ottaneet Tiililää tukevia kantoja.

Tiililän arkistossa on hänen kirjoittamansa paperi, josta selvästi käy ilmi, millaista vastaantuloa Tiililä kirkon johdolta odotti. Hän toivoi piispainkokouksen valittavan kristillisissä lehdissä, Kotimaassa, Kirkko ja kaupunki -lehdessä ja Vartijassa olleita kirjoituksia, joista on aiheellisesti voitu tehdä johtopäätös kirkon julistuksen maallistumisesta. Piispainkokouksen olisi tullut myös todeta, että kirkossa oli esiintynyt ajattelematonta julistusta, kun kansankirkko on samastettu Kristuksen seurakuntaan. Edelleen hän toivoi piispainkokouksen ilmaisevan, ettei Tiililä jättäisi yliopistovirkaansa ja että hän palaisi kirkon jäseneksi ja pappisvirkaan.² Vaikkei Tiililä ilmeisesti lähettänyt tätä paperia kenellekään, piispat tunsivat Tiililän ja hänen ajatuksensa niin hyvin, että he tiesivät jokseenkin tarkkaan sen, mitä Tiililä heiltä odotti. Tällaiseen vastaantuloon he eivät kuitenkaan olleet valmiita.

¹ OMA Simeliana 4 Osmo Tiililä Martti Simojoelle 30.11.1962; KA ISA 14 Osmo Tiililä Ilmari Salomiehelle 30.11. ja 10.12.1962.

² KA OTA 37 ”Piispainkokous on tänään ..”, ei päiväystä.

Kirjeissä Simojoelle ja Salomiehelle Tiililä antoi myös ymmärtää, että hän oli pettynyt, kun piispat eivät tulleet häntä vastaan vaan antoivat tukensa niille, joiden linja Tiililän mukaan oli kuolemanvaara kirkolle.

”Näin äärimmäisiin keinoihin saattaa turvautua – suuri rakkaus”

Erityisesti viidennen herätysliikkeen väki sanoi ymmärtävänsä Tiililän eron syyksi sen, mitä hän oli itsekin sanonut: kirkon luopumuksen. Eino J. Honkanen kirjoitti *Herää Valvomaan* -lehdessä jo vuoden 1962 lopussa Tiililän ratkaisua ymmärtävän ja tukevan kirjoituksen. Hän esitteli Tiililän näkemyksiä ja totesi kirkosta erosta, että sen oli ”sanellut rakkaus kirkkoa kohtaan ja mitä suurin hätä sen tulevaisuudesta”. Honkasen mukaan Tiililän sydämellä on täytynyt olla ”todellinen profeettallisen sanoman paino”. Niiltä, joiden mielestä Tiililän arvio kirkon tilasta oli liian synkkä, Eino Honkanen kysyi kirjoituksessaan, eikö profeetan ole paljastettava vaara jo alussaan. Honkasen mukaan Tiililän teko oli ennen muuta herätyshuuto.³ Tiililä kirjoitti Honkaselle: ”Se oli paras kirjoitus mitä koko asiasta on toistaiseksi kirjoitettu (minun mielestäni ja kannaltani), sillä siinä oli totuuden henki murheeseen yhdistettynä, arvostelukykyä ja oikea näkemys herätyksen edellytyksiin.”⁴

Samantapaisen tulkinnan kuin Eino Honkanen esitti myös Esa Santakari, joka kirjoitti *Kotimaassa Ajan virrasta* -palstalla otsikolla *Protesti*. Hänen mukaansa jokaisen kirkosta eroamisen tulisi saattaa kysymään, minkä meidän vikamme tähden se tapahtui. Kun kirkosta erosi dogmatiikan professori ja ”sen saarnaajista ensimmäinen”, oli aivan erityinen syy havahtua. Monien ero oli Santakarin mukaan johtunut välinpitämättömyydestä mutta tämä ero ”intohimoisesta välinpitämisestä”.

Santakari jatkoi, että hänellä oli ollut ”kasvava tunto siitä, että näin äärimmäisiin keinoihin saattaa turvautua – suuri rakkaus”. Santakarin mukaan oli esitetty, että Tiililän ero johtui siitä, ettei hän ollut saanut tarpeeksi tunnustusta ja kannattajia ja hän siksi erosi närkästyneenä ja ikään kuin periksi antaen. ”Mutta samoinhan voi tehdä mies, joka on jumalallisen varma ohjelmansa oikeutuksesta. Hän on raadollinen niin kuin me kaikki, mutta hän saanut tehtävän eikä sitä pakene. Hän tietää, että tässä on asia, jonka puolesta mikään hinta ei ole liian kallis – ei tällainenkaan hinta.” ”Sillä eihän kirkosta eroaminen ole helppoa sellaiselle, jonka yhteys kirkkoon on tällainen. Juuri sen tähden tämä niin huutaa.” ”On siis luettava uudelleen, mitä Tiililä kirjoittaa kirkon kriisistä, ja kyseltävä, että jospa minä en olekaan ennen kuullut, kun hänen nyt täytyy puhua tällä tavalla.”

Santakarin mukaan oli mahdollista, että Tiililä antoi suhteettoman suuren merkityksen joillekin yksityistapauksille ja yleisti liikaa, mutta hän piti myös mahdollisena, että Tiililä dogmaattikkona vaistosi kehityssuunnan selvemmin kuin toiset. Santakari puolusti kirkon kääntymistä maailmaan, mutta jatkoi, että kysymys oli siitä, olemmeko maailmaan kääntyessämme saarnanneet evankeliumia. Juuri tätä Tiililä Santakarin mukaan teoillaankin kysyi.⁵

Myös Eila Jokela päätyi Suomen Kuvalehdessä samanlaiseen tulkintaan kuin Honkanen ja Santakari. Lehti oli valinnut Tiililän marraskuun lopulla viikon nimeksi, ja Jokelan mukaan kirkosta oli eroamassa mies, jonka jokaisesta sanasta kuultaa ”sydämentäysi rakkaus” kirkkoon. Tiililä sanoi

³ Herää Valvomaan 12/1962, 323–325, Eino Honkanen, Mistä on kysymys?

⁴ Huhtaniemi 1997, 169.

⁵ Kotimaa 23.11.1962, Esa Santakari, Ajan virrasta.

kasvattavansa oppilaansa rakastamaan kirkkoa ja vakuutti, etteivät lahkolaiset saisi hänestä mitään tukea eikä hän soisi kenenkään toisen eroavan kirkosta.⁶

Vaistosiko Tiililä paremmin kuin toiset sen, mihin oltiin menossa? Se, miten Tiililän kirkosta eroa arvioidaan, riippuu siitä, pidetäänkö hänen arviotaan kirkon tilasta oikeana. Jos kirkko oli luopumassa omista perusteistaan ja kadottamassa sanomansa, Tiililän protesti oli tarpeellinen ja oikeutettu. Joka tapauksessa hän itse tahtoi erollaan auttaa kirkkoa ei vahingoittaa sitä.

Tiililä pettyi eronsa seurauksiin. On vaikea sanoa, olisi kirkon tie ollut jollakin tavoin toinen ilman Tiililän protestia. Ainakin hän pani meidät pitkäksi aikaa pohtimaan syntyjä syviä.

Testamentti Suomen kirkolle

Kirjatessaan postuumina ilmestyneen kirjansa *Elämäni ja kirjani johdantoon* pienen testamentin Suomen kirkolle Tiililä kirjoitti: ”En eronnut kirkosta sitä vastustaakseni, vaan sitä protestillani auttaakseni - mutta luulen tekoni tuoneen vain hyvin vähän hedelmää. Olen suuresti murehtinut elämäni loppuvuodet Suomen kirkon maallistumista, joka on ollut sekä tahallisesti sallittua että johdettua. Monivuotinen, hiljainen rukoukseni on ollut, että hyvä, kaikkivaltias Jumala, antaisi kirkolle vielä uusia herätyksen aikoja, niin että kirkko keskittyisi varsinaiseen tehtäväänsä, evankeliumin julistamiseen ihmisten iankaikkiseksi autuudeksi.”

”En tahdo lausua mitään lopulliseksi tarkoitettua tai ehdotonta tuomiota yhdestäkään kirkon työntekijästä niin paljon kuin heitä olenkin arvostellut. Tuomio on Jumalan. Olen vain tajunnut, ettei kirkko ole kollektiivi, joka liikkuisi itsestään. Sitä liikuttavat joko ihmiset tai Pyhä Henki ihmisiä välikappaleinaan käyttäen. Jos kirkon liikkeelle saattajina ja työhön ohjaajina on uskoa vailla olevia henkilöitä, kirkko kulkee kohti turmiota.”⁷

⁶ Suomen Kuvalehti 24.11.1962, Eila Jokela, Viikon nimi, Yksinäinen Tiililä, s. 28–29, 56.

⁷ Tiililä 1973, 11-12.